

KELL-E NEKÜNK METAPSZICHOLÓGIA?

B. Gáspár Judit

Előrebocsátom, hogy írsom elsősorban kritikai jellegű, amelyben azt hangsúlyozom, melyek azok a jelenségek, amelyekkel nem tudok, nem is akarok azonosulni a pszichoanalízis tudományának és gyakorlatának némely mai/új magyar és nemzetközi trendjében, illetve azokban a tendenciákban, melyek standardizálódni látszanak: nevezetesen a pszichoanalízis paradox újraempirizálódási, ugyanakkor újraszcientizálódási illúzióival szembeni fenntartásaimat szeretném közreadni.

Mottóul Surányi László matematikustól¹ választottam néhány gondolatot, annak illusztrálására is, hogy „komoly, egzakt” tudományok helyes művelése is igényli a fölülről való rátekintést a szaktudományokra.

„A matematikai axiomatika... adottnak tekinti és késztermékként kezeli a matematikát, a matematika olyan alapfogalmait, mint a szám, az egyenes vagy a halmaz. Legföljebb arra tesz kísérletet, hogy egyiket a másikra »vissza-vezesse«. Egyáltalán nem foglalkozik annak elemzésével, hogy milyen művelet, milyen szellemi tevékenység hozza létre ezeket az alapfogalmakat.

Az axiomatika az alapfogalmak definiálását kifejezetten lehetetlennek tartja. Holott saját magával szemben csak akkor lenne következetes, ha azt mondaná: egy rendszer alapfogalmait az adott rendszeren belül nem lehet definiálni, de egy átfogóbb és erősebb, »eggyel magasabb szintű« rendszerben kell tudnunk definiálni azokat.»² (Kiemelés tőlem – B. G. J.)

¹ Surányi László: *Metaaxiomatikai problémák*. Typotex Kft. Budapest, 1992.

² Uo. 8., 9.

A pszichoanalízis történetének elmúlt, első évszázadában szebbnél szebb, izgalmasabbnál izgalmasabb mélylélektani elméletek születtek és küzdöttek egymással. Nem egyszerűen a freudi energetikai-szolzipszisztikus ösztönmodell, majd a strukturális, topikus, később az ökonómiai modell, aztán a Hartmannal kezdődő, egymástól is különböző én-elméletek, valamint a tárgyakapcsolati iskolák, nemcsak a kohuti szelfelméletek, Adler, Jung, Reich, Lacan, Klein, Stern ádáz vitáira gondolok, hanem mindezeket túl arra a tagadhatatlan tényre, hogy minden mélylélektan-kutató elengedhetetlen szükségét érezte, hogy kialakítsa a saját szuverén antropológiáját, ismeret- és kultúraelméletét. Értelmezni akarták a társadalmat és a világot, melyben az általuk elképzelt-tapasztalt-kezelt ember születik, felnevelkedik, erkölcsi lényvé válik, szeret és gyűlöl, alkot, gyereket nevel, él, megbetegszik, szenved, esetleg meggyógyul, és biztosan meghal.

Nem mindegyikük sorolható iskolába – így Ferenczi Sándor sem –, de mindegyikük többről gondolkodott, mint pusztán pszichotechnikákról; mindnyájan személyes tudásra, személyes metapszichológiai attitűdre törekedtek, és technikáikat ebből igyekeztek levezetni.

Magam, saját szellemi fejlődésem során, személyes rokon- és ellen-szenveim ellenére mindegyiket igaznak találtam valamilyen módon, és használtam is őket különböző egyéniségű pácienseim megértéséhez. Egymásra lefordítható, de különböző érzületű nyelveknek érzékeltem őket.³ Különbözőségükben, állításaikban és metaforikusnak minősíthető kategóriáikban alkotóik személyiségének, erkölcsiségének saját-szerűségét láthattam meg, a 19–20. század tudós polgárának személyes tudását (hogy Polányi Mihály tudományfilozófus központi kategóriájával éljek), ha akarom, személyes projekciójukat arról, hogy az emberi lény, akin mindnyájan sok segítőnivalót találtak, jónak vagy rossznak születik-e, akit az őt körülvevő gonosz társadalom, vagy épp a javító szándékú civilizáció megront vagy épp ellenkezőleg: „kulturifikál”. Mindnyájan szükségét érezték, hogy explicit módon, de legalább magukban tisztázzák a megkerülhetetlen dilemmákat, hogy vajon az ember elsősorban természeti/ösztönlény-e, *esetleg* eleve tisztán kulturális tünemény; racionális vagy irracionális motivációi erősebbek-e; természete szociális vagy szolzipszisztikusan önző, individuális; narcisztikus, érdekvezérelt,

³ B. Gáspár Judit: Nyelvzavar és fordítás a mélylélektani gondolkodás történetében. In: Uő.: *Harmadmagam*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993. 101–116.

az interszónális kapcsolatokban pusztán használja tárgyait, *vagy* ellenkezőleg, altruisztikusan szolgálja őket, esetleg ezen tulajdonságai valami módon kommunikálnak, ötvöződnek egymással. Mestereink egymással is, de különböző munka- és életrészekben – sokszor a történelem először optimista, majd tragikus fordulatai hatására – önmagukkal is ellentétbe kerültek a kérdésekben, hogy az emberi agresszió *vagy* erősz, a világ, *esetleg* a patogén anya tehető-e felelőssé az emberi patológiáért, és hogy a különböző kérdésekből és válaszokból milyen egészségkép és terápiás cél konzekvenciáját kell és lehet levonni. A gyógyulás folyamatát ki-ki másban látta, például az intellektuális racionalitásban *vagy* épp az ösztön szabadságban, megint más a társadalomba való beilleszkedő, alkalmazkodó reszocializációban, esetleg, mint Jung, a művészethez közel álló kreativitásban, Freud a szublimációban, *vagy* Ferenczi az ennek a világgal való introjektív egyesülésében, az óceáni, thalasszialis érzés feltámadásában, Bálint az újjászületés, a spirituális képességek feltámadásának lehetőségeiben. Sokakban egy idő után felsejlettek a rendszerszemléletű, holisztikus látás, a *vagy-vagy* helyett az *is-is* jellegű, nem arisztotelészi logika előnyei is.

A pszichoanalitikus elméleteknek ez a differenciálódó fejlődése párhuzamosan zajlott a század filozófiai, ismeret-, lét-, tudomány- és nyelvelméleti áramlataival, de pl. az elméleti fizika olyan, a filozófiákat is megtermékenyítő új attitűdjeivel is, mint amilyenek többek között a fény kettős természetének lassú tudatosodásából levont konzekvenciák, *vagy* a természettudományos megismerés Heisenberg által felfedezett és bevezetett bizonytalansági relációjának tanulságai, melyek felbátorították a társadalomtudományok gyengülő önazonossági törekvéseit is: vállalni engedték az emberi lény kettős – természeti-társadalmi, destruktív-konstruktív, női-férfi stb. – természetére vonatkozó sejtéseket, a megismerésben a megismerő alany–megismerendő objektum viszonyt szubjektum–szubjektum viszonyra transzformálták, bevezették az ismeretelméletbe a megismerő műszer (az emberi tudat) megismerendőségének (az önreflexiónak) hermeneutikai körét, pl. azt a tételt, hogy a tudományos kérdés meghatározza a választ, vagyis hogy az ún. egzaktnak látszó tények sokszor inkább a kérdésfeltevés módjáról, a kérdező attitűdjéről árulkodnak, nem pedig az ún. objektív valóságról.

Igy Ferenczi Sándor szemlélete például arról, hogy a gyöngédség *vagy* a szenvedély nyelvének dilemmájából ismeretelméletileg is más-

más valóság tárul fel, amiből súlyos nyelvzavarok létrejötteinek lehetőségére következtetett, vagy arról, hogy a páciens terápiás katarzisének mélysége függ az analitikus tudatállapotától is, ami a későbbiekben látnoknak bizonyult.

A kvantumelmélettel a mai filozofálásból kivételt lineáris oksági determinisztikus gondolkodás és a metaforikus-szimbolikus nyelvhasználat régi jogaiba való visszahelyezése a társadalomtudományokban is visszakerült régi jogaiba. Az elméleti fizikusok írásaiban például olyan fejtegetéseket olvashatunk, melyek a részecskék mozgását úgy írják le, hogy az szép, légies, lenge, csinos, selymes, gyöngéd stb. Ennek fényében meglepő, hogy a pszichoanalízis, mely hagyományosan a szimbólumközpontú értelemkeresés tudományaként működött, milyen mértékben törekszik most kiirtani a nyelvből a metaforikusság morzsáit is, és mennyire erőlteti az elvont nyelvhasználatot.

A hermeneutika fejlődése, Paul Ricoeurrel az élen feloldani látszik a Freudot és Ferenczit alapvetően szembeállító attitűdöt: „*a gyanú freudi hermeneutikájának*” „*a jóakarát gadameri elvével*” való konfliktusát⁴, mely utóbbi a hermeneutikai megtapasztalás ismeretelméleti sine qua nonjának minősül.

A mai, legújabb pszichoanalitikus gondolkodás azonban, úgy tűnik, miközben rakétasebességgel fejlődik részben az empirizálódás, másrészt bizonyos elméleti tételek kísérletes „cáfolása” és mások „igazolása” terén, aközben, talán tudattalan ismétlési kényszerek konzervatív hatásaira, talán más okból, bizonyos területeken tudattalanul továbbra is ragaszkodik a „*vagy-vagy*”-ban gondolkodás és érvelés arisztotelészi logikájához. Miközben a gonosznak *vagy* jönnek született, csábító *vagy* megrontott gyermek képét már többnyire nem ütközteti egymással, a reális *vagy* csak fantáziált trauma, a külső *vagy* belső realitás patogenizáló hatása, a tárgy *vagy* alany elsődlegessége, az Ödipusz- *vagy* Laiosz-komplexus, az aktív *vagy* passzív, autisztikus *vagy* szociális csecsemő képe már nem feloldhatatlan dilemmaként jelentkezik benne az interszubsztivitás révén, addig az ösztön (természet) *vagy* szelf szerepe a fejlődésben továbbra is hasítás áldozatául látszik esni, nem beszélve az empiria, szciencia és teória szembeállításáról. Az indukció és dedukció követelményét sokszor önkényesen, saját aktuális érvelése érdekében használja. Így folytatja szakmánk az elmúlt század psi-

⁴ Szummer Csaba: *Freud nyelvjátéka*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1993.

choanalitikus hagyományainak mára meghaladható, meghaladandó trendjét, melyben minden elméletet, mely a dilemmák egyik oldalát hangsúlyozta, egy másik elmélet követett, az adott dilemma másik oldalának túlhangsúlyozásaival, majd újból fordult a kocka. Az alkotók többsége kerek, sokszor zárt rendszert igyekezett építeni féloldalas igazságára, nem véve tudomást arról, hogy az új filozofálás szinte kényszeresen dekonstruálja a zárt tudományos rendszereket, és nem törekszik ilyenek alkotására.

Közben – véleményem szerint nagyjából tudattalanul – zajlik bennünk egy másik folyamat is, mely a filozófiai gondolkodás követésével talán elkerülhető lett volna, csak hogy a pszichoanalízis már rég megszakította az együttgondolkodást a társ(adalom)tudományokkal. (Ennek az autizmusnak persze előnyös következményei is lettek: a pszichológia végleg emancipálódott és finoman, precízen, diszciplináltan, differenciáltan kidolgozott önálló tudománnyá vált. Egy másik motívum is érthető és jogos volt: a tekintélyelvű gondolkodás bírálata, a kritikai attitűd elődeinkkel szemben minden fejlődés nélkülözhetetlen eleme. Természetes gondolkodás-lélektani folyamat az is, hogy a nagy dedukciók időszakát mindig az induktivitás szükséglete követi és viszont. De közel száz év szakmai tapasztalata után már valószínűleg kísérletet tehetnénk finomabb belső arányok megtalálására is.)

Miközben Freudot temetjük, öljük vagy gyászoljuk, Wittgenstein, Gadamer, Habermas, Ricoeur, Rorty, Lévinas, Nabert, Heidegger nevű óriások, ahogy ezt magyar közvetítőiktől: Tengelyi Lászlótól, Szummer Csabától, Erős Ferentől, Lust Ivántól, Unoka Zsolttól vagy például Vikár György *Freud és az emberkép átalakulása* című 1997-es cikkéből⁵ is tudhatjuk, a társadalomfilozófiában Freud-reneszánszot hoztak létre, természetesen Freud *kritikai* beemelése révén. Ki-ki a maga módján elhelyezte a mélylélektani elméleteket a társadalomtudományok legmagasabb polcain, és messzemenő filozófiai, antropológiai és szociológiai következtetésekig jutott el általuk, számunkra is megszívlelendő és hasznos lélektani éleslátásukról nem is beszélve.

Mi azonban még mindig azzal a kisebbségi érzéssel küszködünk, amit Freud a 19. századi természettudományok akkor még ragyogó és teljes magabiztosságával (de nem a medicinával!) szemben eleinte átélt. Új tudományos nyelvünk kerülni látszik az eredeti, személyes, egyéni me-

⁵ In: *Freud, avagy a modern individuum felfedezése*. Szerkesztette: Popper Péter. 1997.

taforák, szimbólumok használatát, s a pszichiátriai medicina egzaktnek vélt nyelvéhez próbál igazodni. Anakronisztikusnak látom annak a régi narcisztikus sérülésnek mai kompenzálását, melyet az okozott, hogy a 20. század első felének tudományossága tudománytalannak tartotta a pszichoanalízist, értékközpontúsága, személyessége, definiálhatatlan költői kategóriái miatt pusztá mítosznak minősítve azt. Igaz, Pléh Csaba zseniális szcientizmusa ma is táplálja ezt az érzést. Az értéksemlegesség követelménye mára már ugyanis a természettudományokban is a múlté: Max Weber óta⁶ a valódi követelmény a tudományos igazság keresése közben a kiküszöbölhetetlen előfeltevések vállalt tudatosítása és előrebecsátása. Az objektív igazságra való törekvést végérvényesen az illúziók világába utalták, és a társadalomtudományok alacsonyabbrendűsége is a letűnt előítéletek közé került.

Persze jogos büszkeséget éreznek a remek és izgalmas csecsemőoktatások és a belőlük levont elméleti és terápiás következtetések szerzői, Stern, Fónagy Péter, Mary Target, Gergely György és követőik a mai pszichoanalízisben és fejlődéslélektanban már nélkülözhetetlen mély felfedezéseik miatt. Érthető tehát a neofita empirista, pozitivista lelkesedés, bár sajnos néha egzisztenciális motívumokat is sejtek mögötte. Félek, hogy azt reméljük: az orvosi társadalom ezért majd befogad bennünket, tisztelni fog, és egzisztenciát biztosít a számunkra. (Nem mint ha nekik olyan fényes egzisztenciájuk volna, hacsak a gyógyszergyárak néha korrumpáló hatásával nem számolunk...) Így aztán újból száraz, tudományosnak vélt nyelven igyekszünk beszélni, s ami nagyobb baj, gondolkodni, még az érzelmekről, indulatokról, fantáziákról is, miközben potenciális pácienseink mint a szivacs isszák magukba a különböző parapszichológiai irányzatok miszticizmusának sokszor butító hatásait. Temetni véljük Freudot, pedig még korai, később általa is meghaladott intenciói talaján, mi is sokszor természettudományként szándékozunk művelni szakmánkat. Mi is a Jürgen Habermas által Freud szcientista önfélreértésének nevezett metodológiai hibába esünk, amikor azt gondoljuk, hogy az új, „egzakt” kísérleti/kutatási eredmények egyszer és mindenkorra eldönthetik elméleti dilemmáinkat, és létrehozhatják, megdönthetetlenként igazolhatják majd az egységes, egyetlen, integrált pszichoanalitikus elmélet „cáfolhatatlan” és „vitathatatlan” igazságait

⁶ Max Weber: *A tudomány mint módszer. Tanulmányok*, Osiris, Budapest, 1998. 127–155.

és nyelvezetét. Hogy egyik régi kedves szerzőm, Tényi Tamás idén megjelent könyvét⁷ idézzem:

„Számos, a tradicionális pszichoanalízisen belül eddig evidenciaként kezelt tétel látszik megdőlni... Az 1980-as évek elején megjelenő csecsemőoktatási eredmények... régóta húzóódo teoretikus inkohereenciát oldottak fel a pszichoanalitikus elméleten belül. Ez a teoretikus inkohereencia nemcsak a fejlődéslelektan neuropszichológiai vonatkozású eredményeinek a negligálásából adódott, de megjelent a pszichoanalitikus metapszichológián belül is. ...A strukturális elmélet... majd az... én-pszichológiai elmélet... az ösztönteória módosításán nyugodott, ...szemben az ösztönelmélettel, a tárgykapcsolat-elméletek... a hangsúlyt az anya-gyerek kapcsolatra helyezik, többé vagy kevésbé hangsúlyozva annak interakcionális természetét, szemben az ösztönelméletre támaszkodó strukturális teóriákkal, ahol a tárgy nem több mint a szexuális vagy agressziós ösztön beteljesülésének eszköze. ...Rapaport (1967) volt az első, aki felismerte ezt az ellentmondást, ...épp az ő tanítványai voltak azok, akik elhagyták a metapszichológiai elméletet, ...s a hangsúlyt a személyiségfejlődés történeti igazságáról a pszichoanalitikus terápia narratív igazságára helyezték át, amely a hermeneutikus pszichoanalízis kidolgozásában jelent meg...”⁸

Az „inkohereencia” és a „tudománytalanság” kifejezéseket szerzőnk itt mint „ördögötöl valót” ítéli el, megfélekedezve arról, hogy bizonyos esetekben mindkét jelenség a kérdés nyitottságából és az embertudományok jellegzetességeiből következhet, és a „koherencia” néha a lezárás káros következményivel járhat. A dilemma persze nem teljesen jogosulatlan, és ezt legkedvesebb Freud-interpretátorom, Paul Ricoeur 1981-es írása is igazolja:

„...a freudi rendszerből kell kiindulnunk, még annak hibái ellenére is, sőt – ki merem mondani – éppen hiányosságai miatt. ...a pszichoanalízis önfélreértése nem teljesen megalapozatlan. Különösen az ökonómiai modell őriz meg valami nagyon lényegeset, amit a rendszerbe kívülről bevezetett elméletek sokszor szem elől tévesztenek, nevezetesen azt, hogy az ember önmagától való elidegenedése miatt a mentális működés valóban egy dolog működésére emlékeztet. Ez a szimuláció megóvja a pszichoanalízist at-

⁷ Tényi Tamás: *A pszichodinamikus pszichiátria a legújabb pszichoanalitikus eredmények tükrében*. Animula Kiadó, Budapest, 2000.

⁸ Uo. 7., 10., 11.

tól, hogy önmagát a szövegekkel foglalkozó exegetikai diszciplínának egy tartományának – más szóval hermeneutikának – tekintse, és egyben megköveteli, hogy a pszichoanalízis szerepet kapjon az önértelmező műveleteknek abban a folyamatában, ami eredetileg a természettudományok számára volt fenntartva.

Ez a követelmény azoknak a törekvéseknek a rövid kritikájával illusztrálható, amelyek az elmélet átformálására irányulnak, és amelyek ezt a dologi szimulációt elvi alapon és azonnali hatállyal kizárják. Itt különösen azokra az újrafogalmazási kísérletekre gondolok, amelyeket a fenomenológiából, a köznyelv elemzéséből vagy a nyelvészetből kölcsönöznek. E kísérletek mindegyike megkerüli azt a feladatot, hogy a magyarázó szakaszt beiktassa a deszimbolizáció és a reszimbolizáció folyamatába.”⁹

Ez a szöveg látszólag az új eltárgyasító nyelvhasználatot igazolhatná, ám csak az analízis ún. „magyarázó” rétegére és szakaszára tekinti azt érvényesnek, nem pedig a teljes analitikus folyamatra, a tulajdonképpeni „megértő” hermeneutikára.

Hogy a filozófiai-ismeretelméleti megfontolások mennyire megkerülhetetlenek a legújabb pszichoanalitikus kutatás számára, jelzik például a Sigmund Karterud és Jan T. Monsen által szerkesztett *Szelfpszichológia. A Kohut utáni fejlődés* című norvég összefoglaló munka filozófiai kitekintései is. Amikor oly mohón akarjuk behozni a Budapesti Iskola 50 éves úgymond elmaradását a nyugati fejlődéstől, akkor talán jó lenne ezt is figyelembe venni.

Fontos lenne például kultúrfilozófiai szempontból is átgondolnunk, igaz-e, hogy „a csecsemő ... Nem az intrapszichés világa felől halad a realitás felé, hanem a reális valóságpercepció és valóságkezelés felől tesz lépéseket – elsősorban a nyelv megjelenésével – a valóság átírása és torzítása irányába”.¹⁰ Ez a kijelentés látszólag egybehangzik Ferenczi bölcs csecsemőjének és a felnőtt nyelv megrontó, félrevezető hatásának víziójával. Én azonban ezzel egyenrangú „igazságnak” gondolom azt a tapasztalatot, amit minden egyszerű, gyermekek közt élő ember is tapasztal a csoda megfigyelésével, ahogy a gyerekek szenzomotoros érzésük és nyelv-

⁹ Paul Ricoeur: A bizonyítás kérdése Freud pszichoanalitikai írásaiban. In: Szummer Csaba–Erős Ferenc (szerk.): *Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1993. 123–124.

¹⁰ Tényi Tamás: *A pszichodinamikus pszichiátria a legújabb pszichoanalitikus eredmények tükrében*. Animula Kiadó, Budapest, 2000. 37.

vi fejlődésük révén lassan felfedezik és rendezik a külső világot. Ezt a folyamatot legprecízebben Piaget írta le. És Lacan megfigyeléseitől, az „apa neve” szimbólummal bevezetett nyelvi szimbolizáció általi humanizálódás és kulturifikálódás folyamatától sem tekinthetünk el.

Tényi Tamás Stern és Demos írásaira hivatkozva evidenciaként kezelni továbbá, hogy „*a normál fejlődés és a pszichopatológia világa egyáltalán nem vagy csak messziről feleltethető meg egymásnak...*”¹¹, és egyértelműen az ún. „adultomorfizálás” pártjára áll az eredeti freudi „patomorfikus fejlődésmodell”-lel szemben.¹² E szembeállítás igazolásához csak két dolog hiányzik: a normalitás, a normális felnőtt kategóriájának definiálása, és ami még lényegesebb: létezésének igazolása akárcsak egyetlen példával is. (Persze az is kérdés, hogy egy példa lehetne-e normaként feltüntethető!) Amit azonban ennél is lényegesebbnek tartok, arra Bánfalvi Attilától kéziratban megkapott habilitációs dolgozata hívta fel a figyelmemet: „*Freud úgy kísérli meg a rasszisztikus tendenciák felszámolását, hogy a kisebbségre vonatkozó vádakat univerzalizálja. Normalissá nyilvánítja mindazt, ami különösségnek, abnormalitásnak, patológiának látszik a kortárs-tudományosság számára... a lelki minőségi különbségeket mindenhol mennyiségiere, fokozatiakra váltja át.*”¹³ Szabad és „igaz” lépés-e épp most, a 21. századi másságkultusz idején visszalépünk a régi pszichiátriai gondolkodásmódhoz? Nem igazabb-e a patológia–„egészség” (inkább ezt a szót ajánlanám a normalitás kifejezés helyett) kontinuumon elhelyeznünk kényszerű nozológiai operációinkat? (Hogy Mérő Lászlót idézzem: „Mindenki másképp egyforma”.)

* * *

Itt van aztán a medikalizálódás vágya. A pszichiátria és általában a szomatikus orvoslás pszichoterápiás, humanizáló, emberjogi-betegjogi fellazításának jogos motívuma mellett, mögött a beilleszkedő alkalmazkodásé.

Van egy magyar, magát hol deviáns filozófusnak, hol szimbolikusan őrült gyermeknek identifikáló szerző: Bánfalvi Attila, akinek *A szabadság arcai a pszichoanalízisben* című, 1998-ban megjelent könyvére¹⁴ tud-

¹¹ Uo. 37.

¹² Uo. 11., 12.

¹³ Bánfalvi Attila: Töprengések a „Freud temetése” vita ürügyén. Kézirat

¹⁴ Bánfalvi Attila: *A szabadság arcai a pszichoanalízisben*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

tommal éppúgy alig jelent meg reakció, mint a *Psychiatria Hungarica* 1999/4-es számában közölt cikkére.¹⁵ (Bár itt felhívnom a figyelmet arra a sokszor fájó tényre is, hogy nemcsak az outsidersékét, de egymás írásait, előadásait is nemegyszer olvasatlanul, hallatlanul hagyjuk. Lehet, hogy nem a közöny, a nárcizmus, hanem a viták kínos, udvarias posztmodern kerülése a ludas ebben, mégis, monologizáló tudományos életünk akadálya lehet az oly nagyon hiányolt szellemi pezsgésnek. Lehet, hogy mindnyájan tisztában vagyunk az egyetlen objektív igazságha vetett 19. századi hit szétfoszlásával. Ám mielőtt erre rádöbbszünk volna, átéltük azt a drámát is, amit Thomas Kuhn a különböző tudományos paradigmák közti átjárhatatlansággal, a paradigmák közti kommunikációs kísérletek csődjével jellemzett, s amit a freudi, kleini, kohuti, lacani, uram bocsá! jungi nyelvjátékot beszélő kollégák éreztek diskurzuskísérleteik során egymás meggyőzhetetlenségének megtapasztalásával, azzal, hogy rájöttek: „*A kommunikációs csőd részesei nem tehetnek egyebet, mint hogy különböző nyelvi közösségek tagjának fogadják el egymást és fordítónak válnak.*”¹⁶ Valószínűleg mi is drámaian dolgoztuk fel azt a traumát is, amelyet sokunkban a nagy elődök vére menő, személyeskedő vitái okoztak. Ám analíziseinkben megéltük a személyes igazságok kommunikálhatóságát és a kölcsönös megértés élményét is. Nem tudnánk vajon ezt egymásra is alkalmazni, no meg elődeink személyes tudására is?!

Visszatérnék Bánfalvi Attilához és az ő szimpatikus küzdelméhez a pszichoterápia medikalizációja ellen, a pszichoanalízis alternatív helyzetének tudatosan vállalandó fenntartásáért. Ezzel a filozófiában és a pszichoanalízisben is rendkívül képzett, széles látókörű, szellemileg (hihetetlenül) izgalmas szerzővel persze igen sok ponton vitám van. Elméletileg elsősorban abban nem értek vele egyet, ahogyan szembeállítja és hasítja az ember testi (biológiai, orvosi) *kontra* lelki, azaz természeti-társadalmi *kontra* unciális-individuális, másként az egyén általános – törvényeknek alávetett – determinált *kontra* szabad, alkotó mivoltát, és egyoldalúan az unicitás, a szabadság, a szabály- és módszernélküliség

¹⁵ Bánfalvi Attila: Pszichiátria és pszichoanalízis: a pszichiátria kulturális helyzetének dilemmái. *Psychiatria Hungarica*, 1999/4.

¹⁶ Bánfalvi Attila: *A szabadság arcai a pszichoanalízisben*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 177. ; Thomas Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 262., 266. p

oldalára áll. Szélsőséges dualizmusát azonban a magam számára fel tudom oldani a gondolattal, hogy a gyógyulást a test–lélek egységen belül valóban a léleknek, a szabadon választott értékorientációkkal vezérelt szellemiségnek kell, illetve lehetséges csak vezetnie. Bánfalvival egyetértve a jó öreg Herbert Marcuse egydimenziós emberének kritikájára¹⁷ hivatkozom, ahol a szerző még *testi* karbantartásunk túlzott medicalizációját is rosszalotta, kifogásolva a kiszolgáltatottságot és önszabályozás-hiányt, amit testünknek az orvostudománynak való teljes átengedésével okozunk. Gyanítom, hogy e szabadság, önirányítás, autonómia visszaadásának illúziójával nyerne meg sok páciens a legkülönbözőbb természetgyógyászati irányzatok, miközben némelyikük persze még nagyobb hatalomra tesz szert, tart igényt páciensei felett.

Az utóbbi időben mégis az a benyomásom kezd kialakulni, hogy a bennünk és kívülünk élő természet, a régen állatinak tekintett test a századunkban rohamosan rombolódó lélekkel szemben sokszor jobb etikai sugallatokkal szolgál, mint az aktuális kultúra és társadalom. *Ez a test persze nem az a test, amit az átlagorvos látni vél.* Arra gondolok itt, hogy egyfajta korrigált neorousesau-izmus, az élet és a természet sugallataira való fokozott figyelem néha eligazíthat a társadalmi konvenciók normalitásterrorjával szemben.

Amit ezzel szemben megszívlelendőnek találtam Bánfalvi írásaiban, azok olyan súlyos szempontok, melyek elhanyagolása, akár a pszichoanalízis látszólagos presztízsnövekedése és legitimizálódása ellenére, vagy épp ez utóbbi miatt, önmaga észrevétlen önfelszámolásához is vezethetnek:

„...az organikus kezelés hívei rendszerint abban a gyakorlati kompromisszumban egyeznek ki, hogy a két »kezelési módot« kombinálni kell. Mindenki érzi azonban, aki csak közelébe került a pszichiátriának, pszichológiának, hogy a mélyben indulatokkal, elfogultságokkal, előítéletekkel teli küzdelem folyik. E küzdelem játékszabályait a modern medicina szabja meg, a verseny is annak a pályáján zajlik. A pszichoterápia ezekkel a szabályokkal és ezen a pályán folyamatos vereséget szenved. ... A medicina saját szabályrendszere a »betegségből való kigyógyítás« paradigmatis célján alapul. Ettől alapvetően különbözik az önmegértésre irányuló nyelvjáték. ...ha a lélekhez ugyanazokkal a megismerési módszerekkel

¹⁷ Herbert Marcuse: *Az egydimenziós ember.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1990.

közelítünk, mint a testhez, akkor e módszerek »testisége« a lelket is testszerűvé alakítja.

*E folyamat végén a lélek olyan kvázitestnek mutatja önmagát, melynek eredeti, ettől eltérő sajátosságai esszenciálisabból akcidentálisakká válnak, azaz olyan járulékos elemekké, amelyek elhanyagolhatóak a mérések eredményeit illetően. A lélek elveszti lélekszerűségét. A módszertani monizmus a saját képére alakítja a két szubsztanciát, és egyfajta materialista monizmus áll elő. ... Elismernek valami nem testit, ugyanakkor azonban a testi eltárgyasítás módszerével határozzák meg azt.*¹⁸ (Kiemelés tőlem – B. G. J.)

Bánfalvi, könyve ellenajánlatában Bálint Mihályra, de elsősorban Ferenczi Sándor példájára hivatkozik, a *Klinikai naplónak* a kodifikált, standardizált technikák elleni passzusaira. Szinte tragikomikus azonban, ahogy Bánfalvi maga is belátja, hogy a terapeuta teljes magánszemélyiségének bevetése az analízisbe szükségszerűen csakis magánegynisége feladásával, sőt akár testi halálával végződhetett. Az általa követendőnek talált, szinte abszurditásig vitt odaadás és marginalizálódás mélylélektani elemzése annyira szakszerű és tanulságos, hogy mindnyájunknak feltétlenül el kéne olvasnunk legalább a könyv utolsó fejezetét, mely a kölcsönös analízis zseniális pszichodinamikai elemzését adja, Ferenczi halálát is beleértve.

Én magam ott érzem a farizeus személytelenség és a natív személyesség, a terapeuta mazochista, altruista terápiás furorja határának meghúzhatóságát, az arányok, az arisztotelészi értelemben vett középút képviselhetőségét, ahol a mindennapi életben az „elég jó anya”, a szülő, a testvér, általában a másik ember önvédelmének, elkülönülésének, önfeláldozása *határainak* fokozatos képviselete is segíti az érlelődő személyiség fejlődését, a kapcsolatok szimmetrizálódás felé való hajlítását, a decentralálás, a projekció visszavonása általi benntartásképesség kialakulását. Saját gyakorlatomban ez szab határt a Ferenczivel való teljes azonosulásnak. A terápiában is két emberre kell tekintettel lenni, és bár az analitikus felajánlja magát „használatra” a másik, a páciens számára, de épp Ferenczi vette észre a farizeusságot ebben az egyoldalúságban: ez a „használat” megköveteli az átmeneti tárgy tiszteletben tartását is,

¹⁸ Bánfalvi Attila: *A szabadság arcai a pszichoanalízisben*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 176., 177., 190.

nemcsak önvédelemből, hanem a terápiás cél elérése érdekében is: a páciensnek felnőttként, szimmetrikus kapcsolatra képes emberként kell kilépnie a terápiás kapcsolatból.

Megfontolandók továbbá Bánfalvi figyelmeztetései a pszichiátriában való felolvasás veszélyeire, melyeket *Psychiatria Hungarica*-beli cikkében fejt ki:

„A pszichiátria (mely maga is megalázott helyzetben van a medicinában) ...nem talál nyugalomra a késő modernitásban, hanem állandóan úton van létének peremhelyzete a biomedikális agygyógyászat és a humaniórák módszerei felé hajló hermeneutikus pszichológia között.”¹⁹

Mégis: Goodmanra hivatkozva ő maga is úgy látja, hogy a pszichiátriának, sokkal inkább, mint más tudományoknak, megvan az a képessége, hogy olyan integratív tudomány legyen, amely összefűzi a különböző emberre vonatkozó perspektívákat: a biológiai, a pszichodinamikat, az interperszonalitást és a szociálisit.

„A pszichiátria egyik legfontosabb hivatása a szakadatlan »krízisben levés«, e kulturális seb kihordása, a sebláz elviselése... A teoretikus ráolvasásokból és egységesítési kísérletekből... soha nem lesz gyakorlati attitűd... A szkizma... nem rendkívüli állapota a pszichiátriának, hanem lételeme, »sine qua non«-ja... Azért, mert harmóniára orientált értékrendszerünknek nem tetszik a hasadt állapot, az még nem bizonyítja, hogy annak fel is kell számolódnia. Szenvedéssel, de egész jól be lehet rendezkedni ebben a szkizmában. ...Sőt még az is lehet, hogy segít abban, hogy a pszichiátria kevésbé »objektíven«, saját meghatározó »beteganyagával«, az örülltel osztozzon annak marginalizált sorsában. Ez az attitűd mindenestre méltó lenne a pszichiátria kulturális helyzetbe kódolt rendkívüliségéhez, hozzájárulva különleges lehetőségeinek megértéséhez.”²⁰ (Kiemelés tőlem – B. G. J.)

Azt gondolom, ezek a megfontolások fokozottan érvényesek a pszichoanalízisre. Azonosulni tudok ajánlatával a pszichoanalízis alternatív, a konvencionális intézmények peremén vagy azokon kívüli működésének fenntartására, a hosszan tartó, a társadalomnak látszólag nem kifizetődő terápia, a mindenkori termelési-társadalmi-kulturális rend-

¹⁹ Bánfalvi Attila: Pszichiátria és pszichoanalízis: a pszichiátria kulturális helyzetének dilemmái. *Psychiatria Hungarica*, 1999/4. 428.

²⁰ Uo. 433–434.

szerbe mindenáron való beilleszkedését kevésbé szolgáló jellegének megőrzésére, és protestálok a konformista attitűd ellen, mely mindenáron integrálódásunkat forszírozza.

Befejezésül

Két idézettel még egyszer összefoglalnám álláspontomat, érveimet a metapszichológiai kérdésfelvetés és a személyes válaszadás erkölcsi, szakmai kötelezettsége mellett, majd megpróbálok röviden utalni saját személyes metapszichológiai attitűdömré.

„...az igazi különbség a kérdésben, és nem a válaszokban van. Mind a filozófus, mind a tudós a vágy eredeti tárgyát keresi, de a tudós foglya saját kultúrája paradigmarendszerének, ízig-vérig kultúrlény. A filozófus ezzel szemben a kérdéseivel a kultúra éppígyelét teszi kétségessé. A bölcselő kultúraellenes, barbár kultúrlény, az, akinek intellektusa valamiképpen közvetlen kapcsolatban van az eredeti vággyal. ... Az eredeti vágy szublimált megcélzása éppen ezen eredetből kiinduló válaszmódozatokra ad lehetőséget, azaz megszünteti a válaszok a priori beszorítását valamely sajátos szférába (művészet, tudomány). A filozófiai válaszok tehát lehetnek tudományszerűek vagy művészszerűek is. Színeződhetnek vallásos attitűdökkel. A kérdésfeltevés »kulturálatlansága« lehetetlenné teszi, hogy tudománnyá váljon, amelyet a kifejezés módszere és formája olykor eltakar.»²¹ (Kiemelés tőlem – B. G. J.)

Vagy Polányi Mihályra hivatkozva:

„...a személyes tudás a tudományban mindazonáltal nem konstruált, hanem felfedezett, és mint ilyen igényt tart arra, hogy az alapjául szolgáló támpontokon túlmenő kontaktust teremtsen a valósággal. Szenvedélyesen és megértésünkön jóval túlmenő mértékben elkötelez bennünket a valóság egy látomása mellett. Ettől a felelősségtől nem szabadíthatjuk meg magunkat az igazolhatóság – vagy a cáfolhatóság, vagy az ellenőrizhetőség, vagy ami tetszik – objektív kritériumának felállításával. Mert úgy élünk benne, mint a bőrünkben. ... Az, ami a személyes tudást megóvjá attól, hogy pusztán szubjektív legyen, az elköteleződés aktusa, annak teljes struktúrájában.

²¹ Bánfalvi Attila: *A szabadság arcai a pszichoanalízisben*. Osiris, Budapest, 1998. 38., 39.

*Az intellektuális elköteleződés felelősségteljes döntés, alá van rendelve annak, amit jó lelkiismerettel igaznak tartok. A remény aktusa ez, igyekezett egy kötelesség teljesítésére egy személyes helyzeten belül, amelyért én nem vagyok felelős, s amely ennél fogva meghatározza hivatásomat*²² (Kiemelés tőlem – B. G. J.)

Mindezek után állítom, hogy Freud sok tétele megdőlhetett vagy megkérdőjelezhető, de kérdezési attitűdje nemcsak hogy nem vált anakronisztikussá, de egyre aktuálisabb. A kérdezési mód ugyanis nem száll sírba egyes állítások tartalmával együtt. Freudot többek között azért sem lehet pusztán tudománytörténeti figurává degradálni, mert örökre példát adott arra, hogyan kell rákérdezni arra a filogenetikai, metafizikai, kultúrtörténeti, szociokulturális környezetre, melyben a kutató, a terapeuta, páciensei, mindnyájunk elődei és utódai éltek, élnek és reméljük, élni fognak. Ez a kérdezőmód ugyanis mindenkor történelmi és kultúrantropológiai tágasságból indított. Az egyes ember és az egész emberi kollektívum természeti-kulturális egzisztenciájában igyekezett elhelyezni az egyéni – akár biológiai, akár pszichológiai, *akár erkölcsi* – jelenségeket.

A metaforikus, szimbolikus, uram bocsá! mitikus nyelvnek jogaiba való visszaállításával, sőt a freudinál (ön)tudatosabb és ellenőrzöttebb ricoeuri használatával bennünk már megszűnhet a kényszer, hogy folytonosan cáfoljunk másokat, és a magunk abszolút igazságát görcsösen bizonygassuk. Így aztán eljuthatunk a Kékszakállú herceg várának utolsó termébe, ahol minden nagy, meghaladottnak hitt elméletről kiderülhet: „Élnek, élnek, itten élnek!” Egyiküket reggel leltük, másodikat fényes délben és így tovább a barna estéig és sötét éjjelig. Például mindnyájan átélhettünk olyasfajta élményeket, hogy egyik páciensünkkel való munkánkban vagy analízisük különböző szakaszaiban az egyik elméleti nyelv működik jobban, a másikkal, máskor egy másik. Ám *saját*, személyes igazságunkat ki kell dolgoznunk, és vállalnunk kell.

Ezek a megfontolások késztetnek hát arra, hogy ne legyek hajlandó pusztán pszichotechnikussá degradálni magamat, hogy az önellenőrzés egyéb szakmai követelményei közé munkám minden pillanatában fölvegyem önmagam és páciensem világszemléleti attitűdjének, mindkettőnk és munkánk legtágabb értelemben vett élethelyzetének folya-

²² Polányi Mihály: *Személyes tudás*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1994. I. 119., 121.

matos ellenőrzését is: mi végre és milyen erkölcsi következményekkel dolgozunk? Ez ugyanis az áttétel és viszontáttétel szerves részét képezi.

Legmélyebb terápiás reményem tehát, hogy a számomra énidegennek érzett, de néha mégis elkerülhetetlen gyanakvó attitűdöt többnyire átengedhetem pácienseimnek, és remélem, hogy az énazonos, jóindulatú hermeneutikai meghallgatás, tapintatos megértés, a közös nyelvjátékra való rátalálás, sőt még a depresszív, skizoid, borderline személyes valóságok igazságának akceptálása, ezek lelki realitásának elfogadása is feltámaszthatja az analízisekben azt a kreativitást, mely lehetővé teszi akár a devianciák részbeni lelki pacifikálását is, és a decentralálás képességének kialakításával lehetővé teszi a szolidaritásra is képes egyéniség kifejlődését az egyéniség szabadságának megőrzésével.